

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЛИСЕНКО НАТАЛІЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 343.98: 343.131

**РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ
ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дніпро – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Науково-дослідному інституті публічного права.

Науковий керівник –

доктор юридичних наук, професор

Чаплинський Костянтин Олександрович,

Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,

заслужений юрист України

Дрозд Валентина Георгіївна,

Департамент забезпечення діяльності Голови Національної поліції України,

головний спеціаліст консультативно-контрольного відділу;

доктор юридичних наук, професор

Пчеліна Оксана Василівна,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

професор кафедри кримінального процесу

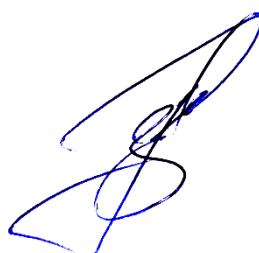
та організації досудового слідства факультету № 1.

Захист відбудеться 12 липня 2024 року о 12-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 Дніпровського державного університету внутрішніх справ за адресою: 49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Науки, 26).

Автореферат розіслано 11 червня 2024 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
В.С. Березняк**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Благодійництво та волонтерство завжди слугували рушійною силою для розвитку науки, освіти, культури, підтримки соціально вразливих верств населення та окремих знедолених людей. Через економічну нестабільність та війну в Україні волонтерський рух став ще потужнішою силою підтримки військових ЗСУ та цивільних, постраждалих від війни, надаючи їм як матеріальну, так і психологічну допомогу. Благодійність також набула нового значення для українського народу, адже вона не лише об'єднує людей, а й компенсує недоліки державної соціальної підтримки, стимулюючи розвиток суспільства. Низка благодійних фондів та волонтерських об'єднань, зокрема «Повернись живим», «Сергія Притули», «Razom for Ukraine», «Зграя», «Єдність за майбутнє» активно надають допомогу людям, які опинилися у скрутних життєвих ситуаціях. Натомість, стихійні лиха, епідемії (пандемії) та військові конфлікти завжди породжують хвилю шахрайства, адже шахраї прагнуть нажитися на людських нещастях. Прогалини у нормативно-правовій базі, що регулює порядок функціонування волонтерської та благодійної діяльності, зумовлюють можливості для шахраїв, які створюють фейкові волонтерські та благодійні організації, благодійні фонди, соціальні сторінки задля заволодіння майном або правами на майно потерпілих. За даними Офісу Генерального прокурора, у 2018 р. обліковано 33 136 фактів шахрайства, 2019 р. – 32 156, 2020 р. – 26 595, 2021 р. – 23 632, 2022 р. – 31937, 2023 р. – 82 085. Утім, через відсутність офіційної статистики складно визначити реальні масштаби шахрайства у волонтерській та благодійній сферах, що робить цю проблему ще більш гострою. Аналіз матеріалів судово-слідчої практики показав, що кількість шахрайств, учинених у сфері волонтерської та благодійної діяльності, становить приблизно 6 % від загального їх обсягу. До того ж, лише 14 % з них направляється до суду з обвинувальним актом. Стрімкі зміни у законодавстві та відсутність чіткої стратегії з боку правоохоронних органів ускладнюють ефективну протидію шахрайським проявам у сфері волонтерства та благодійності, що потребує розроблення ефективних криміналістичних засобів, прийомів та методів розслідування таких кримінальних правопорушень.

Фундаментальні основи методики розслідування кримінальних правопорушень різних категорій знайшли висвітлення у низці наукових праць таких відомих науковців, як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Дрозд, М. М. Єфімов, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Малярова, О. В. Пчеліна, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько та ін.

Комплексні проблеми кримінально-правового, кримінологічного, процесуального, криміналістичного характеру, що виникають під час розслідування шахрайства, були предметом дослідження у наукових роботах А. В. Вавриша, В. І. Гаєнка, С. В. Головіна, І. А. Гукової, Є. В. Дехтярьова, О. В. Дикого, О. В. Добрової, В. Б. Коби, С. М. Князева, А. Е. Жиліна,

Р. А. Запорожець, Г. В. Захарової, Т. О. Калюги, Н. Ю. Кириленко, С. С. Кузьменка, А. В. Микитчика, О. Л. Мусієнка, Т. В. Охрімчук, Т. А. Пазинич, Н. В. Павлової, І. М. Попової, Д. А. Птушкіна, Г. М. Чернишова та ін. Зазначені дослідники зробили істотний внесок у методичку розслідування шахрайств різних видів. Натомість, наукові праці, присвячені методиці розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, на сьогодні в Україні відсутні. Наведене свідчить про актуальність теми дисертаційного дослідження, що має значну теоретичну та практичну цінність, обумовлену комплексом викладених обставин.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII, положень Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р), Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації (розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1467-р), Національної економічної стратегії на період до 2030 року (постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179), Плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.03.2023 № 272-р), Порядку електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та Міністерства внутрішніх справ України (спільний наказ Офісу Генерального прокурора та МВС України від 22.11.2021 № 371/846), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022-2026 роки (наказ МОН України від 03.02.2022 № 109), тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11.06.2020 № 454), Основних напрямів наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права на 2020–2024 рр.

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у вирішенні конкретного наукового завдання з розробки теоретичних засад методички розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. Комплексність мети, її багатоплановість обумовили необхідність вирішення окремих *задач*:

– здійснити криміналістичний аналіз сфери волонтерської та благодійної діяльності та окреслити специфіку факторів, що зумовлюють вчинення шахрайських проявів;

– розкрити зміст обстановки та умови вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності;

– окреслити та систематизувати типові способи та сліди вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності;

– з'ясувати криміналістично вагомі ознаки особи шахрая, який вчиняє шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, охарактеризувати та визначити віктимогенні групи потерпілих;

– визначити складові організації розслідування шахрайства у питаннях волонтерської та благодійної діяльності;

– розкрити особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, а також державними і приватними установами та громадськими організаціями під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності;

– охарактеризувати організаційно-тактичне забезпечення проведення допиту підозрюваного, потерпілого й свідка;

– висвітлити особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій, спрямованих на одержання інформації з матеріальних об'єктів;

– розкрити форми використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні відносини, що виникають у діяльності правоохоронних органів під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Предмет дослідження – розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження, ґрунтуючись на його об'єкті та предметі, застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема *порівняльно-правовий метод* – для аналізу кримінальних, кримінально-процесуальних норм та нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у питаннях волонтерської та благодійної діяльності (підрозділ 1.1, розділи 2-3). *Формально-логічні методи* застосовувалися при розгляді наукових поглядів вчених з окремих питань, що входять до предмета дослідження (розділи 1-3). *Системно-структурний метод* застосовано при визначенні структури криміналістичної характеристики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності; з'ясуванні окремих наукових категорій та положень (розділ 1). *Догматичний* – під час тлумачення певних юридичних категорій, уточнення понятійного апарату (розділи 1-3). *Функціональний метод* – для визначення особливостей проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (розділ 3), оптимізації організації та планування розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності (підрозділ 2.1). *Соціологічний та статистичний метод* – для аналізу судово-слідчої практики, узагальнення статистичних даних, матеріалів кримінальних проваджень і опитування респондентів (розділи 1–3). Завдяки *методу синтезу* було сформульовано загальні висновки та пропозиції за темою дослідження.

Емпіричну основу дослідження становлять згруповані відомості Єдиного звіту про вчинені кримінальні правопорушення Офісу Генерального прокурора України за 2018-2023 рр., а також результати судово-слідчої практики за 2015-2023 рр. Вивчено матеріали 120 кримінальних проваджень із проблематики дослідження у таких областях (Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернівецька, м. Київ), проанкетовано 163 працівники оперативних підрозділів, 44 представників кіберполіції, 145 слідчих, 64 дізнавачів, 98 обізнаних осіб.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першим у вітчизняній науці комплексним монографічним дослідженням криміналістичної характеристики та організаційно-тактичних аспектів розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, в якому сформульовано низку наукових положень, висновків та практичних рекомендацій, що мають важливе теоретико-прикладне значення, зокрема:

вперше:

– здійснено криміналістичний аналіз сфери волонтерства та благодійництва, окреслено форми та ознаки такої діяльності, на підставі чого надано оцінку основним криміногенним факторам, що впливають на рівень та динаміку шахрайських посягань;

– запропоновано внести зміни до статті 40 КПК України та викласти зміст п. 2 п.п. 3 даної правової норми у такій редакції:

2. «Слідчий уповноважений:

3) доручати проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а також тимчасового доступу до речей та /або документів (за ухвалою суду) відповідним оперативним підрозділам».

Ця необхідність зумовлена тим, що у чинній редакції співробітникам оперативних підрозділів доручається лише проведення СРД та НСРД, у той час, як одним з дієвих механізмів збирання речей та документів, які мають важливе значення у кримінальному провадженні, є процедура тимчасового доступу до речей і документів, яка не є слідчою (розшуковою) дією, а є заходом забезпечення кримінального провадження;

– висвітлено напрямки здійснення взаємодії слідчого з оперативними підрозділами (представниками кримінальної поліції, кіберполіцією, оперативно-технічними службами, підрозділами Департаменту кримінального аналізу Національної поліції, оперативними підрозділами СІЗО та ін.), а також державними і приватними установами та громадськими організаціями (операторами платіжних систем, постачальниками електронних комунікаційних послуг, адміністраторами мережевих ідентифікаторів, банками, представниками Державної митної служби України, Державної податкової служби, громадськістю) при розслідуванні шахрайств у сфері волонтерської та благодійної діяльності;

удосконалено:

– наукові підходи щодо систематизації типових способів підготовки, учинення та приховування шахрайства;

– теоретичні знання щодо предмету шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності – військово спорядження, гроші, медичні та лікарські засоби, транспортні засоби, одяг, взуття, товари побутового призначення тощо;

– класифікацію щодо груп осіб, які вчиняють шахрайство, залежно від їх відношення до здійснення волонтерської та благодійної діяльності;

– типові криміналістичні ознаки потерпілих від шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, якими здебільшого стають соціально-незахищені верства населення, у тому числі внутрішньо переміщені особи та учасники бойових дій;

– характеристику слідової картини шахрайства у питаннях волонтерської та благодійної діяльності з урахуванням матеріальних, ідеальних і віртуальних (електронних, комп'ютерних) слідів;

– перелік тактичних завдань, що стоять перед правоохоронними органами при розслідуванні шахрайств у сфері волонтерської та благодійної діяльності;

дістали подальшого розвитку:

– система обставин, що підлягають встановленню, з-поміж яких ключове місце займає з'ясування факту заздальгідь спланованого наміру на заволодіння майном або правом на нього шляхом обману або зловживання довірою, та відсутності наміру виконувати зобов'язання;

– положення щодо організації та планування розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності;

– система даних про обстановку та умови вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, що визначаються особливим характером потреб, які виникають у зв'язку з війною, збройними конфліктами, пандемією та іншими надзвичайними станами;

– наукові положення щодо підвищення ефективності проведення допиту підозрюваного, потерпілого та свідка, враховуючи специфіку сфери волонтерської та благодійної діяльності;

– тактичні особливості проведення окремих процесуальних дій, спрямованих на вилучення інформації з матеріальних об'єктів (обшуку, огляду, тимчасового доступу до речей і документів);

– пропозиції щодо вдосконалення нормативного регулювання СРД та процесуальних дій (обшуку, тимчасового доступу до речей та документів);

– форми використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності через дослідження процесуальних та непроцесуальних критеріїв;

– система тактичних помилок й прорахунків, які допускаються слідчими під час розслідування шахрайства у питаннях волонтерської та благодійної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки та практичні рекомендації впроваджені та використовуються у:

– *законотворчій діяльності* – для удосконалення законодавства у сфері волонтерської й благодійної діяльності та надання гуманітарної допомоги для запобігання різним видам кримінальних правопорушень сформульовано низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до чинного Кримінального процесуального кодексу України;

– *науковій діяльності* – для удосконалення методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень (акти впровадження Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ від 24.11.2023 р., Національної академії внутрішніх справ від 30.11.2023 р., Харківського національного університету внутрішніх справ від 06.12.2023 р.);

– *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін «Організація розслідування кримінальних правопорушень», «Криміналістика», «Кримінальний

процес», «Оперативно-розшукова діяльність», «Кримінальне право», «Кримінологія», а також підготовці монографій, підручників і навчальних посібників (акти впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 14.11.2023 р., ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» від 20.11.2023 р.);

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення діяльності органів досудового розслідування, оперативних та експертних підрозділів Національної поліції (акти впровадження Дніпропетровського НДЕКЦ МВС від 31.10.2023 р., Управління стратегічних розслідувань в Дніпропетровській області ДСР Національної поліції України від 11.12.2023 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки дисертації оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях: «Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 2020 р.), «Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 2021 р.), «Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність» (м. Київ, 2022 р.), «Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства» (м. Київ, 2023 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у десяти наукових публікаціях, з яких п'ять статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань із юридичних наук, одна – у закордонному юридичному виданні, чотири – у збірниках тез наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 245 сторінок, з яких 157 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 244 найменування і займає 28 сторінок, 5 додатків викладено на 38-и сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** аргументовано актуальність теми дослідження, розкрито рівень вивчення проблематики, зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами, визначено мету і завдання, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано методи і емпіричну основу роботи, з'ясовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено дані про наявні публікації та апробацію окремих положень дисертації, визначено структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Наукові засади побудови криміналістичної характеристики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності» складається з чотирьох підрозділів, які присвячено дослідженню стану наукової розробки визначеної проблеми, а також опису ознак елементів криміналістичної характеристики.

У *підрозділі 1.1 «Сфера волонтерської та благодійної діяльності як об'єкт криміналістичного дослідження»* здійснено аналіз функціонування

волонтерського руху та благодійної діяльності як форм взаємодії урядових структур, бізнесу та громадянського суспільства. Досліджено історичні етапи розвитку благодійництва, меценатства та волонтерства в Україні, внаслідок чого встановлено, що з 2014 року волонтерство та благодійність перетворилися на рушійну силу українського суспільства, об'єднуючи людей та рятуючи життя у найскладніші часи. Пандемія COVID-19, яка охопила весь світ у 2020 році, також викликала безліч негативних наслідків, включаючи економічну кризу, втрату робочих місць та зростання бідності, призводячи до нової хвилі благодійництва.

Наріжним каменем стійкості українського суспільства стала волонтерська та благодійна діяльність в умовах війни, надаючи допомогу мільйонам людей, які постраждали від збройної російської агресії.

Проаналізовано низку нормативно-правових актів і наукових поглядів щодо основних понять, суб'єктів сфери волонтерської та благодійної діяльності, за результатами чого зроблено висновок про те, що чинний нормативно-правовий механізм містить низку прогалин та законодавчих колізій, що сприяють криміногенним проявам з боку недобросовісних суб'єктів. Акцентовано, що потребує уточнення законодавче визначення «благодійна діяльність» та «волонтерська діяльність», адже формулювання у згаданих нормативно-правових актах цих понять є досить узагальненим та не надає чіткого уявлення про розмежування дій, які входять саме до благодійної та волонтерської діяльності. Окреслено форми та ознаки волонтерської та благодійної діяльності. Надано оцінку основним криміногенним факторам, що впливають на рівень та динаміку шахрайських посягань.

У підрозділі 1.2 «Обстановка, умови та предмет шахрайського посягання у сфері волонтерської та благодійної діяльності» розглянуто наукові погляди щодо обстановки вчинення кримінальних правопорушень, на підставі чого зроблено висновок, що цей елемент криміналістичної характеристики є найбільш спірним в контексті складових елементів, які входять до її змісту. Авторка вважає, що обстановку вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності необхідно розглядати поряд з умовами, що визначається факторами, які сприяють заволодінню шахраями майном або правами на майно потерпілих. Такими факторами є: а) особливості часу вчинення шахрайства (у безпосередньому та календарному розумінні); б) особливості місця вчинення шахрайства (у безпосередньому та географічному розумінні); в) особливості нормативно-правового регулювання сфери волонтерської та благодійної діяльності; г) умови, які визначаються певними процесами, що впливають на рівень шахрайств тощо.

Наголошено, що динаміка шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності має залежність від регіону, де воно вчинене. Тобто, географічні координати визначають місце вчинення таких кримінальних правопорушень. На підставі аналізу судово-слідчої практики та опитування респондентів виявлено, що найчастіше шахрайства досліджуваної категорії вчиняються у таких областях: Дніпропетровська, Харківська, Кіровоградська, Запорізька, Донецька, Київська, а також західних областях України (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська,

Волинська і Рівненська). З'ясовано, що з початком повномасштабної війни в Україні, рівень шахрайства значно збільшився у: 1) прифронтових територіях (в умовах війни шахраї можуть використовувати хаос та нестабільність для того, щоб вводити людей в оману); 2) місцях з низьким рівнем життя, де люди потребують допомоги, а шахраї застосовують різноманітні способи збагатитися за рахунок благодійних внесків; 3) місцях із великою кількістю внутрішньо переміщених осіб, де спостерігається великий потік волонтерів і благодійників.

Специфікою шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності є визначення часу у календарному розумінні. Виділено декілька календарних періодів, коли рівень шахрайства є найвищим: а) час економічних та політичних криз; б) періоди стихійних лих та надзвичайних ситуацій, зокрема воєнних конфліктів; в) передсвяткові та святкові дні (активна фаза благодійності) тощо.

Із урахуванням специфіки механізму шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності визначено предмет зазначених кримінальних правопорушень, який у 84 % випадків адресований на потреби ЗСУ та осіб, які постраждали від війни та інших надзвичайних ситуацій.

У підрозділі 1.3 *«Способи й слідова картина шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності»* спосіб розглядається як цілеспрямований комплекс дій, що ґрунтується на об'єктивних та суб'єктивних факторах, спрямований на підготовку, вчинення та приховування кримінального правопорушення.

Проведено юридичний аналіз термінів «обман» і «зловживання довірою», як змістовних елементів способу вчинення шахрайства. На підставі аналізу судово-слідчої практики з'ясовано, що обман при вчиненні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності у 78 % випадків стосується наміру не виконувати заздалегідь оговорені зобов'язання. Разом із тим, існування такого елемента способу як «зловживання довірою» у провадженнях даної категорії скоріше є виключенням, ніж правилом. Зазначено, що обман та зловживання довірою у провадженнях щодо шахрайства у питаннях волонтерської та благодійної діяльності можуть проявлятися у: 1) створенні фейкових благодійних організацій або волонтерських рухів; 2) збиранні коштів під фейковими приводами або для неіснуючих організацій; 3) використанні авторитету благодійної організації або волонтерського руху для отримання особистої вигоди; 4) штучному створенні підстав для отримання волонтерської чи благодійної допомоги; 5) використанні чужих документів або підробці документів (довідок, договорів тощо) для отримання волонтерської чи благодійної допомоги; 6) використанні символіки для обману донорів або волонтерів тощо.

Систематизовано підготовчі дії до учинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, визначено типові способи шахрайства. Наголошено, що найпоширенішими під час пандемії COVID-19 і війни стали шахрайства, пов'язані з псевдоволонтерською діяльністю (у мережі Інтернет та фізичному просторі), у тому числі «фейкові» збори грошей на підтримку ЗСУ та постраждалих від воєнних дій (48 %).

Зосереджено увагу на способах приховування шахрайських дій, серед яких:

підробка документів; знищення комп'ютерної інформації; використання засобів маскування; використання разових номерів мобільних телефонів; знищення предметів, документів та інших засобів учинення шахрайства; шахрайські дії від імені вигаданих осіб; створення та дії під виглядом вигаданих волонтерських та благодійних організацій; давання заздалегідь неправдивих показань та замовчування певних фактів тощо. Визначено слідову картину шахрайства, охарактеризовано окремі її елементи.

У підрозділі 1.4 «Характеристика особи шахрая та особи потерпілого» досліджено різноманіття наукових підходів до визначення особи злочинця як структурного елемента криміналістичної характеристики. Надано характеристику особі, яка вчиняє шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, з урахуванням таких ознак: фізіологічні (стать, вік); соціальні (освіта, наявність сім'ї, соціальний статус, положення у суспільстві, участь у державних та громадських організаціях тощо); морально-психологічні та кримінально-правові.

Наголошено на збільшенні кримінальної активності осіб, які мають відношення до громадських об'єднань, пов'язаних із волонтерською та благодійною діяльністю. Кількість шахрайств, які вчиняються чоловіками – 63 %, 37 % – жінками. Середній вік шахраїв коливається від 25 до 45 років. Щодо сімейного стану – 28 % з них офіційно одружені, 62 % – неодружені, 6 % – у цивільному шлюбі, 4 % – розлучені. Найбільше шахраїв із середньою освітою – 68,0 %, із базовою вищою освітою – 19,0 %; з вищою технічною – 13,0 %. 69,0 % шахраїв не працюють. Судимість мали раніше 18,0 % осіб, які скоїли шахрайство.

Зосереджено увагу на участі ОГ у вчиненні таких кримінальних правопорушень, охарактеризовано їхню структуру.

Надано характеристику особі потерпілого. Визначено п'ять віктимогенних груп потерпілих, зокрема: 1) військові, їхні сім'ї, а також особи, які змушені були покинути свої домівки через вторгнення РФ на їхні території (внутрішньо переміщені особи); 2) потерпілі, які через надзвичайні ситуації техногенного чи природного характеру (пандемії, епідемії, повені, урагани тощо) опинилися у важкому становищі, без медикаментів, коштів, житла та їжі; 3) малозабезпечені, безробітні, багатодітні особи, які перебувають у складних життєвих обставинах; 4) особи з інвалідністю та особи похилого віку, які нерідко мають обмежені можливості самостійно вирішувати свої проблеми і потребують невідкладної допомоги; 5) добросовісні волонтери та благодійники, які стали жертвами шахраїв через свою довірливість.

Розділ 2 «Особливості організації розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності» складається з двох підрозділів, у яких надано характеристику особливостям організації та планування розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності та напрямам взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, а також з іншими державними і приватними установами та громадськими організаціями.

У підрозділі 2.1 «Організація й планування розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності» зазначено, що на початку розслідування шахрайства досліджуваної категорії часто виникають складнощі з

відмежуванням ознак, що характеризують кримінально-правові дії, передбачені ст. 201-2 КК України (Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги), від ознак, властивих для ст. 190 КК України (Шахрайство). Наголошено на важливості своєчасної правильної юридичної оцінки протиправних фактів та подій у сфері волонтерської та благодійної діяльності та запропоновано основні правила відмежування схожих складів кримінальних правопорушень.

Запорукою успіху розслідування є його організація та планування. Авторка підтримує наукову дискусію щодо співвідношення вказаних понять і дотримується позиції, що планування є складовою організації розслідування. Виділено та охарактеризовано елементи, що відносяться до змісту організації розслідування досліджуваних видів шахрайств.

Виокремлено загальні та приватні версії, що висуваються під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Окреслено коло обставин, що підлягають встановленню (щодо події; щодо особи шахрая та потерпілого; щодо предмету злочинного посягання; щодо мотиву та умислу на вчинення шахрайства; щодо причинного зв'язку між діями винних осіб та їх наслідками; щодо факту неможливості виконання взятих на себе зобов'язань з приводу надання благодійної чи волонтерської допомоги; щодо встановлення причетності до шахрайства працівників благодійної організації тощо). Запропоновано перелік ознак, що свідчать про протиправні наміри шахраїв, які діяли під виглядом волонтерів чи представників благодійної організації. Наголошено на необхідності встановлення справжності благодійної організації чи фонду шляхом перевірки коду ЄДРПОУ, аналізі звітності цих громадських утворень, дослідженні web-сайту організації та аккаунтів представників «фейкових» організацій.

Розглянуто процесуальні способи й засоби, спрямовані на встановлення та забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної шахрайством.

У підрозділі 2.2 *«Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами, а також державними і приватними установами та громадськими організаціями у кримінальному провадженні»*, на підставі аналізу наукових юридичних джерел, авторка наголошує на певній дискусійності у визначенні поняття та форм здійснення взаємодії. Висвітлено форми та особливості взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, а також державними і приватними установами та громадськими організаціями під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Акцентовано на діяльності підрозділів кіберполіції та оперативно-технічних служб у розкритті та розслідуванні шахрайств досліджуваної категорії. Приділено увагу застосуванню методу кримінального аналізу під час розслідування багатоепізодних кримінальних правопорушень у сфері волонтерської та благодійної діяльності, які охоплювали значну територію та включали велику кількість подій і суб'єктів зі складною структурою. Висвітлено особливості взаємодії й з оперативними підрозділами других відомств (з УВП та СІЗО Державної кримінально-виконавчої служби України). Така взаємодія має місце

якщо шахрайство, пов'язане із благодійною допомогою та волонтерською діяльністю вчиняється арештантами шляхом використання інтернет-технологій.

Наголошено, що специфіка шахрайства сфері волонтерської та благодійної діяльності визначається необхідністю взаємодії правоохоронних органів з органами Державної митної служби України і Державного комітету з питань справ охорони державного кордону України, з представниками Державної податкової служби, а також органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади. Висвітлено особливості співпраці НПУ та ЗМІ при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерства та благодійної діяльності.

Розділ 3 «Тактичне забезпечення розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності» складається з трьох підрозділів, в яких окреслено специфіку проведення окремих слідчих (розшукових) і процесуальних дій та особливості використання спеціальних знань.

У підрозділі 3.1 *«Організаційно-тактичне забезпечення допиту підозрюваного, потерпілого й свідка»* розглянуто особливості проведення допиту різної категорії осіб у провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Виокремлено основні складові підготовки до допиту. Наголошено, що інформація, яка стосується предмета допиту у кримінальних провадженнях даної категорії може мати специфічний характер. Тому, під час підготовки до допиту, слід ознайомитися зі: спеціальною літературою, галузевими нормативними актами, що регулюють сферу волонтерської та благодійної діяльності, щоб краще зрозуміти контекст протиправних дій; специфікою організації волонтерських та благодійних структур, їх порядком функціонування; порядком документообігу; системою обліку та звітності волонтерських та благодійних організацій (фондів) (розуміння принципів ведення бухгалтерського, податкового, статистичного та іншого обліку, складання звітів); змістом попередньо вилучених документів; довідковими матеріалами (словники, енциклопедії, довідники та інші джерела інформації), що можуть допомогти з'ясувати спеціальні терміни та поняття.

Висвітлено специфіку допиту підозрюваного в умовах як безконфліктної, так і конфліктної ситуації. Зосереджено увагу на особливостях подолання інформаційного бар'єру, яке потребує від слідчого професійних навичок, знань та досвіду, а також орієнтування в обставинах справи. Для подолання інформаційного бар'єру рекомендовано використовувати наступні тактичні прийоми: встановлення психологічного контакту з підозрюваним, використання різних темпів допиту, задавання чітких та зрозумілих запитань, уважне слухання відповіді підозрюваного, створення враження інформаційної обізнаності, пред'явлення доказів, використання даних, що містяться у висновках експертів та інших матеріалах кримінального провадження (актів ревізій, висновків аудиту та інших документів, що містять інформацію про шахрайські дії, показань інших осіб), використання вилучених скриншотів переписки, оголошень про надання псевдоволонтерських послуг та здійснення псевдоблагодійної діяльності та ін.

Запропоновано систему тактичних комбінацій під час допиту підозрюваного, окреслено предмет та тактичні особливості.

Висвітлено тактику допиту потерпілих, якими часто є постраждалі внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру, дії надзвичайного чи воєнного стану; хворі; особи похилого віку та інші особи, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують особливого психологічного підходу під час їх допиту.

Визначено тактичні й психологічні особливості допиту свідків та сформовано їх у наступні групи: 1) особи, які є очевидцями події; 2) особи, які вказані як засновники «фіктивної волонтерської (благодійної) організації (фонду)»; 3) представники банківських установ; 4) оператори в системі мережі Інтернет та інші суб'єкти, що надають різноманітні види послуг; 5) працівники страхових агентств, соціальних служб, ДМС, через яких оформлювалися документи; 6) інші категорії свідків, які не мають відношення до волонтерської та благодійної діяльності, але володіють інформацією, що має значення для справи; 7) родичі, знайомі, сусіди потерпілого, підозрюваного тощо; 8) державні контролюючі органи, які здійснюють контроль за волонтерською та благодійною діяльністю (представники Міністерства соціальної політики України, представники національної соціальної сервісної служби України, представники державної податкової служби, представники державної казначейської служби України).

У підрозділі 3.2 «Особливості проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на вилучення інформації з матеріальних об'єктів» висвітлено порядок залучення речей та документів до кримінального провадження під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності (шляхом проведення огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей та документів, у формі добровільного надання матеріальних об'єктів учасниками кримінального провадження).

Сформовано перелік об'єктів, що підлягають вилученню: 1) документи, що підтверджують юридичні факти: підтверджують особистий статус та сімейні зв'язки; підтверджують особу та громадянство; договори, угоди, інші юридичні документи, що підтверджують юридичні права та обов'язки (статут благодійної організації та інші засновницькі документи; посвідчення волонтера; журнали вихідної кореспонденції благодійних організацій; договір про провадження волонтерської діяльності тощо); документи, що свідчать про фіктивність волонтерської та благодійної організації чи фонду (бухгалтерська документація, податкова звітність, кредитні договори, договори поруки, фінансово-господарські договори; розрахункові рахунки фіктивних благодійних фондів); 2) речі та документи, що свідчать про обставини вчинення протиправних дій: скарги; заявки отримувачів благодійної допомоги стосовно безпосереднього початкового звернення до волонтерської організації; акти приймання-передання майна чи листи підтвердження від отримувачів благодійної допомоги; sim-картки; договори оренди приміщення; документи, що містять інформацію про причетність особи до протиправних дій (скріншоти переписки, фотографії, записи телефонних розмов, різноманітні квитанції); 3) речі та документи, що є знаряддям шахрайства: підроблені документи, що використовувалися для обману інших осіб; печатки,

штампи, що використовуватися для підробки документів; комп'ютерна техніка та електронні носії інформації тощо.

Значну увагу приділено організаційно-підготовчим заходам і тактиці проведення обшуку, огляду та тимчасового доступу до речей та документів. Акцентовано на важливості огляду електронних документів у вигляді публікацій у соціальних мережах та інформації, що розміщена у хмарних сервісах.

Наголошено на проблемних аспектах, які виникають під час проведення вказаних процесуальних дій та надано рекомендації щодо їх усунення.

Запропоновано внесення змін до ст. 40 КПК України щодо надання права оперативним підрозділам доручати, окрім проведення СРД та НСРД ще й тимчасовий доступ до речей та документів (за ухвалою суду).

У підрозділі 3.3 *«Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності»* наголошено на дискусійних аспектах щодо поняття та форм використання спеціальних знань. Розглянуто процесуальні та непроцесуальні форми їх застосування.

Звернуто увагу, що у провадженнях щодо шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності важливу роль відіграє консультативно-довідкова допомога спеціаліста з метою формування базових знань у слідчого відносно механізму вчинення таких кримінальних правопорушень. Консультації спеціалістів можуть стосуватися: 1) нормативно-правової бази, що регулює правовідносини у сфері волонтерської та благодійної діяльності; 2) недоліків, суперечностей у нормах та положеннях національного законодавства, що зумовлюють вчинення протиправних дій; 3) управлінської політики у сфері благодійництва та волонтерства; 4) контрольної-наглядової політики по відношенню до діяльності благодійних організацій; 5) базової термінології, що стосується волонтерства та благодійництва; 6) особливостей функціонування правовідносин у сфері волонтерської та благодійної діяльності; 7) особливостей діяльності волонтерських організацій та благодійних фондів і благодійних організацій; 8) форм та ознак волонтерства та благодійництва; 9) суб'єктів, які здійснюють волонтерську та благодійну діяльність; 10) прав та обов'язків суб'єктів, які здійснюють волонтерську та благодійну діяльність та набувачів такої допомоги та ін.

Акцентовано увагу на допомозі спеціаліста під час використання комп'ютерного моделювання, що значно підвищує ефективність встановлення особи за ознаками зовнішності. Висвітлено роль спеціаліста під час проведення СРД та процесуальних дій (допиту, огляду, обшуку, тимчасового доступу до речей та документів).

Акцентовано увагу на участі спеціаліста під час пошуку, огляду та фіксації інформації, що знаходиться на web-сторінці, на електронних носіях інформації та у хмарних сховищах, пам'яті мобільних телефонів (з копіюванням даних з мобільного пристрою або комп'ютера тощо), під час аутентифікації доступу до комп'ютера чи телефону конкретного користувача тощо. Наголошено на допомозі спеціаліста у галузі комп'ютерних технологій в отриманні певної інформації у великому масиві даних соціальних мереж.

Сформульовано перелік судових експертиз, що здебільшого призначаються під час розслідування шахрайства у сфері волонтерства та благодійництва. Специфіка кожного виду експертизи визначається особливостями досліджуваних об'єктів та характером питань, що потрібно вирішити. Висвітлено проблемні аспекти призначення деяких видів експертиз (почеркознавчої, портретної, комп'ютерно-технічної) і запропоновано шляхи їх вирішення.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що виявляється у розробленні теоретико-прикладних засад методики розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, а також формулювання науково обґрунтованих практичних рекомендацій і пропозицій щодо їх розвитку й удосконалення. У результаті дослідження сформовано низку теоретичних положень, висновків і практичних рекомендацій, основними з яких є такі:

1. Здійснено криміналістичний аналіз сфери волонтерської та благодійної діяльності та окреслено специфіку факторів, що зумовлюють вчинення шахрайських проявів. Зокрема, ефективна співпраця благодійного сектору з владою, бізнесом та суспільством дозволяє йому брати на себе частку відповідальності за вирішення нагальних соціальних проблем, що їх держава не може повністю задовольнити. Стрімко набирає популярності й волонтерський рух, що ґрунтується на принципах добровільності, безкорисливості, некомерційності, щирій мотивації та прагненні до суспільної користі. Підвищена самоорганізація та суспільна мобілізація, прагнення допомоги нужденним, особливо під час дії особливих правових режимів, є спонукальною основою для значної кількості зловживань і обернення чужих коштів на власний рахунок. Рівень шахрайських проявів також залежить від правових колізій та прогалин у законодавстві, що регулює правовідносини у сфері волонтерської та благодійної діяльності, що налічує низку нормативно-правових документів, недостатньо чіткі та суперечливі позиції яких відкривають простір для шахрайства. Шахрайство у благодійній та волонтерській сфері процвітає й завдяки недостатньому контролю та моніторингу з боку відповідних органів, а також недостатній обізнаності благодійників, бенефіціарів та інших учасників у сфері волонтерства та благодійності щодо шахрайських схем. Через відсутність чітких державних орієнтирів благодійні та волонтерські організації стикаються з численними труднощами та перешкодами, а недостатня ефективність вжитих правоохоронними та іншими контролюючими органами заходів у боротьбі з шахрайствами у цій сфері призводить до значного ускладнення криміногенної ситуації.

2. Розкрито зміст обстановки вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, що визначається низкою умов, які сприяють заволодінню шахраями майном або правами на майно потерпілих. До умов, які визначають обстановку вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності можна віднести: 1) соціально-економічні, викликані економічною нестачею, коли

люди прагнуть отримати матеріальну вигоду будь-якими способами, у тому числі незаконними; 2) психологічні, викликані зростанням контингенту з підвищеним прагненням до наживи, схильністю до ризику, низьким рівнем емпатії, готовністю наживатися на чужому горі; 3) політичні, пов'язані з запровадженням військовим станом та воєнними діями тощо; 4) природно-кліматичні та технологічні, пов'язані з техногенними катастрофами, стихійними лихами тощо; 5) санітарно-епідеміологічні, пов'язані зі збільшенням волонтерського руху та благодійності задля подолання наслідків епідемій та допомоги постраждалим; 6) географічні, пов'язані зі збільшенням динаміки шахрайства залежно від територіальних особливостей (місця скупчення переселенців, деокуповані території тощо); 7) нормативно-правові, пов'язані з законодавчими колізіями та прогалинами у низці нормативно-правових актах, а також низьким рівнем правової культури населення тощо.

3. Окреслено й систематизовано типові способи та сліди вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. Шахрайські дії можна поділити на чотири великі групи, беручи за основу характер відношення шахраїв до волонтерської та благодійної діяльності. *До першої групи* слід віднести шахрайства, пов'язані з псевдоволонтерською діяльністю у мережі Інтернет та фізичному просторі (48 %) (шахрайські дії, пов'язані з пропозицією передачі грошових коштів родичам та тимчасово-окупованій території; шахрайські дії, пов'язані з перевезенням осіб із тимчасово-окупованих територій та їх розміщенням; фейкові оголошення у соціальних мережах інформації про допомогу; шахрайські дії з гуманітарною допомогою, під виглядом оплати за товарно-матеріальні цінності гуманітарного призначення за суттєво завищеною ціною або взагалі без виконання поставки). *До другої групи* належать шахрайські дії з фіктивною фінансовою допомогою, яка надається від міжнародних організацій (12 %) (застосування фішингу для отримання доступу до банківських даних постраждалих від війни; розробка фіктивних сайтів, схожих на урядові портали та портали ЄС). *До третьої групи* належать шахрайські дії, пов'язані з використанням пільгових умов, передбачених для діяльності благодійних та волонтерських організацій (22 %) (реєстрація як благодійних або волонтерських організацій для отримання пільг з податків, мита або інших платежів без наміру виконувати таку діяльність; використання фіктивного працевлаштування людей у благодійних або волонтерських організаціях з метою отримання державних субсидій або інших виплат; використання благодійних або волонтерських організацій для відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом тощо). *До четвертої групи* – шахрайські дії, що вчиняються особами, які видають себе за тих, хто потребує допомоги (18 %).

Шахрайські дії у волонтерській та благодійній сфері, ґрунтуючись на об'єктивних та суб'єктивних факторах, залишають чітко простежувані сліди, найважливіше місце серед яких відіграють віртуальні (цифрові): інформація з web-сторінок, сайтів; інформація з профілей електронних мереж (аккаунтів «Instagram», «Facebook», «Twitter» тощо); інформація в різноманітних реєстрах та базах даних; інформація з банківських систем (про електронні перекази, грошові

надходження тощо); інформація з бази даних комунікаційних мереж; сліди на жорсткому диску, магнітній стрічці, оптичному диску; сліди, що знаходяться в пам'яті електронних пристроїв тощо.

4. З'ясовано криміналістично вагомі ознаки особи шахрая, який вчиняє шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності, що вирізняється високим рівнем інтелекту, кмітливістю та винахідливістю, здатністю впливати на людей. Такі особи цинічно спекулюють на людських слабкостях, перетворюючи надію на порятунок на інструмент для своїх злочинних намірів.

Шахраїв, які вчиняють протиправні дії у сфері волонтерської та благодійної діяльності, можна поділити на три групи: а) особи, які мають відношення до громадських об'єднань, пов'язаних з волонтерською та благодійною діяльністю; б) особи, які діють під виглядом волонтерів (благодійників), не маючи офіційного статусу волонтера та не перебуваючи у благодійних або громадських організаціях, що займаються волонтерською, благодійною діяльністю; в) особи, які обманним шляхом заволодівають матеріальними благами (послугами), призначеними для отримувачів волонтерської допомоги та бенефіціарів (набувачів благодійної допомоги).

Категорії потерпілих від шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності визначаються особливим характером потреб, що виникають унаслідок соціально-економічної кризи, епідемії, пандемії, війни та інших надзвичайних станів. Залежно від цих умов формуються віктимогенні групи потерпілих.

5. Визначено складові організації розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. Розслідування – це динамічний процес систематичного аналізу, синтезу та узагальнення інформації, спрямований на виокремлення ключових даних, що мають суттєве значення. Важливою складовою цього процесу є організація розслідування, до змісту якої можна віднести наступні елементи: оцінка інформації про подію, що надійшла від заявників та співставлення її з типовими слідчими ситуаціями; визначення тактичних завдань та прийняття тактичних рішень; складання плану намічених дій; організація і налагодження взаємодії між слідчим і оперативними підрозділами, іншими державними органами тощо.

Основними діями, спрямованими на виконання тактичних завдань, є: встановлення ознак шахрайства та відмежування його від інших складів кримінальних правопорушень; встановлення місця, часу та способу вчинення шахрайства; встановлення осіб, які причетні до вчинення шахрайства; з'ясування мотиву, мети та всіх обставин події; встановлення всіх епізодів злочинної діяльності; встановлення свідків й очевидців злочинної події; з'ясування доказової бази на підтвердження провини шахраїв; обрання форм і методів взаємодії; визначення слідчої ситуації, що склалася; обрання найбільш ефективного алгоритму розслідування; вжиття заходів щодо запобігання протидії розслідуванню тощо.

6. Розкрито особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, а також державними і приватними установами та громадськими організаціями під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Найбільш розповсюдженою є взаємодія між слідчим та оперативними службами (підрозділами кримінальної поліції, кіберполіцією, оперативно-технічними службами, підрозділами Департаменту кримінального аналізу Національної поліції, оперативними підрозділами СІЗО). Формами такої взаємодії є: *процесуальні*: організаційне забезпечення роботи СОГ; допомога слідчому під час проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів; виконання доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій; взаємодія під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження; *організаційні (непроцесуальні)*: спільний аналіз отриманої інформації; взаємний обмін інформацією, що становить оперативний інтерес; спільне планування СРД та ОРЗ; взаємодія під час реалізації матеріалів ОРД; одночасне проведення невідкладних СРД та розшукових заходів; обговорення результатів спільних дій тощо.

Не менш важливою є співпраця з операторами платіжних систем, постачальниками електронних комунікаційних послуг, адміністраторами мережевих ідентифікаторів, банками та іншими суб'єктами, які володіють інформацією про користувачів, які представляють оперативний інтерес. Запорукою успішної роботи правоохоронних органів України є ефективна співпраця з органами Державної митної служби України, представниками Державної податкової служби, громадськістю, а ЗМІ – це потужний інструмент для її налагодження. Взаємодія поліції та ЗМІ має місце у такій формі: спільне проведення прес-конференцій; створення гарячих ліній; використання інформаційних матеріалів щодо вчинення протиправних дій у сфері волонтерства та благодійності; реагування на повідомлення у ЗМІ; отримання консультацій від медіа-представників; використання допомоги ЗМІ у збиранні інформації та розшуку злочинців; використання результатів журналістських розслідувань тощо.

7. Охарактеризовано організаційно-тактичне забезпечення допиту підозрюваного, потерпілого й свідка, що ґрунтується на комплексному аналізі процесуального статусу, особистісних та психологічних характеристик, а також ролі допитуваного у вчиненому діянні.

Запорукою ефективності допиту є його ретельна підготовка, що включає: вивчення матеріалів провадження, вивчення особи допитуваного, визначення часу й місця проведення, підготовка технічних засобів, речових доказів та чітке формулювання предмету й плану допиту. Для розуміння ключових термінів, правового порядку функціонування волонтерських та благодійних організацій (фондів), прав, обов'язків волонтерів і благодійників та інших осіб, які мають відношення до волонтерської та благодійної діяльності, доцільно перед допитом ознайомитися з низкою нормативно-правових актів, що регулюють правовідносини у цій сфері. Вивчення нормативно-правової складової волонтерської та благодійної діяльності дозволить слідчому успішно апелювати аргументами і фактами під час допиту осіб, які причетні до шахрайських дій; сформулювати коло запитань, що підлягають з'ясуванню; розпізнавати неправдиві показання.

Предмет допиту формується виходячи з механізму кримінального правопорушення в цілому, процесуального статусу допитуваного, а також

враховуючи специфіку напрямку, де вчинилися шахрайські дії, зокрема: соціальний напрям (допомога малозахищеним чи малозабезпеченим); медичний напрям (робота з хворими, пораненими військовими); культурно-просвітницький напрям; правозахисний напрям (безоплатна правова допомога); екологічний напрям; психологічний напрям (психологічна підтримка в адаптації людей від тих чи інших складних життєвих обставин); військово-забезпечувальний напрям (волонтерство та благодійність в зоні бойових дій) тощо.

8. Висвітлено особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій, спрямованих на одержання інформації з матеріальних об'єктів. Зокрема, специфіка розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності полягає у вилученні та подальшому аналізі низки матеріальних об'єктів: а) документів, доказове значення яких пов'язано з їх змістом, або матеріальною складовою (вивчення яких допомагає відтворити дії осіб, які мають відношення до протиправної волонтерської та благодійної діяльності); б) речових доказів, які зберегли на собі сліди шахрайства або служили засобом учинення шахрайських дій; в) комп'ютерної техніки та електронної інформації, розташованої на матеріальних носіях та ін.

Засобом одержання таких об'єктів є проведення огляду, обшуку та тимчасового доступу до речей та документів в наступних організаціях: органах державної реєстрації (12 %), мобільних операторів (48 %), інтернет-провайдерів (41 %), банківських установах (11 %), центрі надання адміністративних послуг (8 %), органах місцевої влади (11 %), громадських організаціях (8 %), благодійних фондах (26 %), штабах місцевого ТрО чи ЗСУ (6 %), медичних закладах (6 %), військкоматах (9 %), державній міграційній службі (7 %), ОСББ (7 %) та ін. Запорукою успіху вказаних слідчих (розшукових) та процесуальних дій, спрямованих на одержання інформації з матеріальних об'єктів, є попередня їх підготовка та визначення правильної тактики проведення.

9. Розкрито форми використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. Під час розслідування таких кримінальних правопорушень пріоритетним напрямком роботи слідчого є залучення спеціаліста для участі у СРД, надання консультацій, проведення ревізій та експертиз. У світлі активного використання комп'ютерних технологій під час вчинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності дедалі актуальнішим є застосування спеціальних знань при роботі з комп'ютерною технікою (у формі участі спеціаліста під час проведення огляду комп'ютерної техніки, обшуку, призначенні експертизи). Серед судових експертиз домінуюче місце у провадженнях даної категорії займають: комп'ютерно-технічна (22 %), економічна (12 %), товарознавча (36 %), технічна експертиза документів (41 %), почеркознавча (19 %), портретна (11 %), відео-звукзапису (7 %), бухгалтерського обліку (21 %), трасологічна (14 %) та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Лисенко Н.А. Особливості проведення допиту під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності (організаційні аспекти). *Правові новели*. 2020. № 12. С. 139–144.

2. Лисенко Н.А. Генеза наукових підходів щодо способів учинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 4 (74). С. 229–233.

3. Лисенко Н.А. Обстановка та умови учинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 339–343.

4. Лисенко Н.А. Організація та планування розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 596–599.

5. Лисенко Н.А. Правове регулювання відносин у сфері волонтерської та благодійної діяльності: обставини, що сприяють учиненню шахрайства. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2023. № 3 (55). С. 294–297 (Республіка Польща).

6. Лисенко Н.А. Слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, спрямовані на вилучення матеріальних джерел доказів під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 6. С. 247–252.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Лисенко Н.А. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Виклики сучасності та наукові підходи до їх вирішення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 12–13 серпня 2020 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2020. С. 132–134.

8. Лисенко Н.А. Оцінка вихідних даних на початковому етапі розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 212–214.

9. Лисенко Н.А. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 19–20 січня 2022 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 122–124.

10. Лисенко Н.А. Предмет посягання під час учинення шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. *Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 20–21 квітня 2023 р.). Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 144–146.

АНОТАЦІЯ

Лисенко Н. А. Розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2024.

У дисертації здійснено аналіз функціонування волонтерського руху та благодійної діяльності як форм взаємодії урядових структур, бізнесу та громадянського суспільства. Досліджено історичні етапи розвитку благодійництва, меценатства та волонтерства в Україні.

Виокремлено елементи криміналістичної характеристики шахрайства. Розглянуто наукові погляди щодо обстановки вчинення кримінальних правопорушень, охарактеризовано типові сліди та способи шахрайства. З'ясовано ознаки шахрая та виділено віктимогенні групи потерпілих.

З'ясовано особливості організації та планування розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності. Визначено коло обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні. Визначено напрями взаємодії слідчих з оперативними підрозділами, а також державними і приватними установами та громадськими організаціями під час розслідування шахрайства у сфері волонтерської та благодійної діяльності.

Окреслено організаційно-тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, зокрема: обшуку, огляду, тимчасового доступу до речей та документів, допиту та ін. Наголошено на дискусійних аспектах щодо поняття та форм використання спеціальних знань. Розглянуто процесуальні та непроцесуальні форми їх застосування.

Ключові слова: *шахрайство, волонтерська діяльність, благодійна діяльність, досудове розслідування, криміналістична характеристика, методика, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, організація, тактика, спеціальні знання, криміналістична профілактика, шахрай.*

SUMMARY

Lysenko N. A. Investigation of fraud in the field of volunteering and charitable activities. – *The manuscript.*

The thesis is for candidate's degree of law on specialty 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Examination; Operational-Search Activity. – Dniprovsky State University of Internal Affairs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Dnipro, 2024.

The dissertation analyzes the functioning of the volunteer movement and charitable activities as forms of interaction between government structures, business and civil society. The historical stages of the development of philanthropy, patronage and volunteerism in Ukraine are studied.

The elements of the forensic characteristics of fraud are singled out. Scientific views on the circumstances of the commission of criminal offenses are considered, typical traces and methods of fraud are characterized. The signs of a fraudster have been identified and victimogenic groups of victims have been identified.

The peculiarities of the organization and planning of the investigation of fraud in the field of volunteer and charitable activities and the range of circumstances to be established have been clarified. The areas of interaction of investigators with operational units, as well as state and private institutions and public organizations during the investigation of fraud in the field of volunteer and charitable activities have been determined.

The organizational and tactical features of individual investigative (search) and other procedural actions are disclosed, in particular: search, inspection, temporary access to things and documents, interrogation, etc. Emphasis is placed on debatable aspects regarding the concept and forms of using special knowledge. Procedural and non-procedural forms of their application are considered.

Keywords: *fraud, volunteer activity, charitable activity, pre-trial investigation, forensic characteristics, methodology, criminal proceedings, investigative (search) actions, organization, tactics, special knowledge, forensic prevention, fraudster.*